



**Andrus Org: „Gümnaasistide suhtumine „Hingede öösse” on olnud võrdlemisi vastuoluline: leidub neid, kellele sümpatiseerib maavillane talupojarealism, ja neid, kes eelistavad moodsamat kirjandust.”**

# Omadele sissekäik lubatud

## Karl Ristikivi „Hingede öö” käsitusvõimalusi koolis

**A n d r u s   O r g**

Tartu Herbert Masingu Kooli õpetaja

**Murrangulise tähendusega „Hingede öö” (HÕ) on eriliselt suveräänne romaan nii Ristikivi loomingu kui ka kogu eesti kirjanduse taustal.**

Teost on nimetatud eesti esimeseks **modernistlikuks** romaaniks<sup>1</sup>. Samas on äratuntavad **barokiliku** elutunnetuse ja tekstipoeetika tunnusjooned ning kokkukõlad **eksistentsialistliku** paradigmaga<sup>2</sup>. Mitmetähenduslikkust võimaldavad romaani **allegooriline** ja **sümbolistlik** mõõde<sup>3</sup>, mis tekstil veelgi irreaalsemalt paista lasevad.

Gümnaasistide suhtumine HÕsse on olnud võrdlemisi vastuoluline: leidub neid, kellele sümpatiseerib maavillane talupojarealism, ja neid, kes eelistavad

moodsamat kirjandust, kus loomulikkuse eeldeid teksti tegemisel on maksimumselt välditud. Kuidas HÕd koolitunnis käsitleda? Järgnevalt esitan mõned kontseptuaalsed pidepunktid ja käsitlust hõlbustavad küsimussarjad.

### Autori kiri

● Usaldusväärseid vihjeid HÕ mõtestamiseks pakub romaani vahepala „Kiri proua Agnes Rohumaale”. Autor mainib kirjas, et teost võib lugeda kui „realistlikku muinasjuttu” (1991, lk 145) või kui „üht omamoodi reisikirjeldust, kuigi see teekond sünnib väga piiratud alal” (lk 142).

● Oletatavalt on proua Rohumaa väliseestlasest lugeja, ealt üle keskmise kirjandussõber, kes tajub romaanis midagi olemuslikult ebakõlalist tolle „ehtsa eestluse vaimuga”, mittevastavust pa-

gulaskonna kirjandusideaalile. Ühtlasi kehastab proua Rohumaa nn keskmist lugejat, kelle loomulikud ootused ja teadmised nii tekstide kui ka kirjanduse kohta üldse on ootamatult kõrvale tõrjutud. Sellises lugejas tekitab HÕ vaid ärrituse või šoki, tunde, et autor rakendab tema suhtes terrorit.

● Autor selgitab oma vaateid kirjandusliku traktaadi vormis. Ristikivi „Kiri proua Agnes Rohumaale” meenutab paljuski Tammsaare „Avalikku kirja kirjanik A. H. Tammsaarele”. Mõlemad juhivad küsimusest: mis on romaani kandev idee, läbiv tendents või õpetlik tuum? Tegemist on tekstide enesepeegeldustega ehk autometatekstidega, mille eesmärk on polemiseerida omaaegse lugejaga kirjandusliku maitse üle, ühtlasi väljendada ka lugejat juhataval viisil sub-

jektivset loojasuveräänsust. See on käesirutus segadusse aetud lugejale.

*Kirjeldage oma lugemismuljeid. Mis osas eirab romaan teie kui lugeja ootusi? Sõnastage küsimused, mis lugedes tekkisid. Kuivõrd Ristikivi jutustamislaad arvestab lugejaga? Kes on Agnes Rohumaa? Mis on proua Rohumaale adresseeritud kirja eesmärk? Võrrelge kahte autori kirja (või mõningaid katkendeid): milliseid juhtnõure Tammsaare ja Ristikivi oma lugejale jagavad, mille poolest nende kirjanduslikud vaated sarnanevad või erinevad?*

### Realistlik muinasjutt

● Oksüümoron „realistlik muinasjutt” koondab sfäärid, mis romaanis sujuvalt vahelduvad või põimuvad. Lugeja tajub tegeliku ja kujutlusliku tihedat suhestust, mis kinnitab väidet, et inimene mõtleb nii realistlikes kui ka imaginaarsetes kategooriates, enamasti vaheldumisi (st piiritletavalt, eristatavalt), kuid vahel ka üheaegselt (st põimitult, eristamatult). HÕs kohtuvad nii tegelikkusetunnetus kui ka kujutlusuid, nii individuaalne mäluaines kui ka unenäolisus.

● Ristikivile ei tähenda fantaasia hiiglasiga koletisi, imelampe ega lendavaid vaipu, vaid maailma, „milles üsna reaalsed üksikosad on kuidagi võõriti kokku pandud, või jälle on üksikosade dimensioonid moonutatud” (lk 145). Fantaasia tõeplatvormiks on tegelikkus, millest kujutus ei saa hetkekski irduda – nende kahe sfääri suhe on sügavalt sümbiootiline. Reaalsuse dimensiooni lõikub kord tajutavamalt, kord jälle aimatavamalt muinasjutuliste või unenäoliste metamorfooside võimalikkus.

● Iseloomulik on näiliselt reaalsete seikade ja olukordade tavatu seostamine, loogilise ja seletamatu, olmelise ja irreaalse kummastav kokkupanu, millega saavutatakse meeleolu lummuslik intensiivsus. Kummalistes üleminekutes segunevad somnambuulne ähmasus ja analüütilise mõtte lõikav teravus. Seisundikujutuste vahelduvus, liikumine ühelt pinnalt teisele on enamasti sujuv ja peaaegu märkamatu.

*Mõtestage lahti määratlus: „realistlik muinasjutt”. Kuidas autor mõistab reaalsuse ja fantaasia, ärkveloleku ja unenäo suhet?*

### Unenäoline maailm

● Unenäo elementide põimumine ärkvelollu ja ärkvelolus läbielatu tihendamise pinga unenäolisusega muutub HÕs omalaadseks maailmatunnetusviisiks, eksistentsiaalseks seisundiks. Surnud mehe maja avaneb unenäolise maailmana, mis paljuski sarnaneb reaalsusega, kuid samal ajal irdub sellest. Pigem on see ebareaalne reaalsus, mida iseloomustab ülim määramatus ja hajuvus, kuid millest ometi õhkub teatud metafüüsilist elutunnetust.

● Võimalik, et unenäolised sisselõiked aitavad minategelasel sügavamalt iseenda hinge vaadata, kaardistavad teekonda sisekosmoses. See teekond, mida näidatakse piltide, mitte sündmustena, on läbinisti individuaalne (seda võrd ka varjatud) nagu unenägu. Teekonna lähteallikas pole reaalsus, vaid autori teadvus, tema individuaalne mälu ja pilk, ent ka kujutlusvõime, mis kokku moodustavad erilaadselt toimiva maailma.

● Nii nagu võõrasse unenäku on võimatu tungida, ei suuda ka lugeja kuigi mugavalt siseneda HÕ maailma. Romaani ümberjutustamine osutub sama raskeks kui unenäo või sümfoonia ümberjutustamine. HÕ unenäolisuses on midagi olemuslikult sarnast barokiliku *elu-on-unenägu*-tajumusega (kujund ise pärineb Calderóni filosoofilis-religioosest näidendist „Elu on unenägu” ja on tuttav ka Gustav Suitsu luulekogu pealkirjana).

*Millised tunded minategelast Surnud mehe majas valdavad? Milliseid unenäolisi seiku ta kogeb? Mõtestage lahti barokiliku elutunnetuse juhtmotiiv: elu on unenägu. Meenutage mõnda iseenda unenägu ja pange see teadvuse voolu meetodit kasutades kirja.*

### Astigmaatiline maailmataju

● Romaani „Ei juhtunud midagi” (1947) avalõigus sõnastab Ristikivi kandva poeetilise printsiibi, mis iseloomustab HÕ minajutustaja maailmataju üsna täpselt: „Unenäos ja mälestustes tunduvad asjad sageli ühtviisi lähedased ja ometi kättesaamatud. Näeme neid päris selgesti ja üllataval kombel isegi mitmest küljest samal ajal. Aga kui tahame neid vaadata veel lähemalt, eriti mõnd huvi-

tavat üksikasja, tõmbub kogu pilt äkki uduseks, ja selle asemel, et tõmmata seda petlikku maailma osasaamiseks lähemale, näeme, et oleme saatnud ta endast palju kaugemale.”<sup>4</sup>

● Tegeliku ja kujutlusliku sümbioosist sünnib astigmaatiline maailmataju: ühe tajuvõimaluse kõrvale asetub teine, esialgset teisendav – hajutav, ähmastav, kilustav – variant. Minajutustaja kirjeldab ümbritsevaid inimesi ja ruume kaheti: esialgne selgepiirilisus ja konkreetne teise teise mõni hetk hiljem hajusaks ja abstraktseks tajumuseks, kattudes justkui ebatõelisuse looriga (vt lk 23, 28, 37, 64). Iga objekti tajumusse on kätkevad eksimise mööndus, teist- või vastupidisuse võimalus. Sel viisil teisendab Ristikivi tegelikkuse ulmaliseks konstruksiooniks, näidates, et „fantaasia ja reaalsuse vahe ei ole tegelikult kuigi suur” (lk 68). Astigmaatiliselt maailmataju võimendavad sealjuures kindlad modaalverbid (*paistma, näima, tunduma* jt) ja adverbid (*ilmsesti, kuidagi, arvatavasti* jt).

● Une ja ilmsioli nõiarangis võib olemuslik osutada näivuseks või paistvuseks, kujutlusliku tagant võib aga ootamatult vilksatada reaalsus. Minategelane tunnetab iseenda piirilolu seisundit, kompab tunnet, et „sammud mingil kitsal rajakesel tõelisuse ja selle teise piiril” (lk 124), ja selle tunde projitseerib jutustaja ka lugejasse. Üleminekute ja suhete muutlikkuse tunnetus, muutliku pealispinna alt püsiva olemustuumata otsimine ning teadvusseisundite vaheldumine kätkeb endas ilmselgeid barokilikkuse sugemeid, mis on äratuntavad näiteks Hamleti ja don Quijote tegelaskujudes.

*Millisena tajub minaisik ümbritsevat maailma? Milliste detailide abil muudab Ristikivi tavareaalsuse kummastavaks? Leidke romaanist episoode, kus minategelane tajub reaalsuse teisenemist kujutluseks, ärkveloleku üleminekut unenäoks või ka vastupidi.*

### Mälu labürintlik arhitektuur

● Surnud mehe maja on vaadeldav kui mälu metafoor ja liikumine selles kui meenutamine. Maja siseehitus ja minategelase mälustruktuur on silmanähtavalt ekvivalentsed: mõlemad on labürintliku arhitektuuriga, keerulised ja sügavad moodustised.

- Majas on eri tasapindades toad, kitsad keerdtrepid, suletud ja avatud uksed, salapärane lift, mis liigub läbi lõputute korruste, pikad hämarad koridorid, mille otstes paistab valguslaike. Vastuolulisust, segadust ja ebaühtlust võib märgata nii tubade disainis kui ka inimeste riietuses ja käitumises. Kogu ruum liigendub dihhotoomiaiks, mis sulanduvad üksteisesse või pörkuvad: majasväljas, siin-mujal, tegelikkuses-unenäos, elus-kunstis, valgus-pimedas, vaikuses-muusikas jne. Surnud mehe maja kujutab endast suletud ruumi, tähistades ühtlasi tegelase suletust omaenda psüühika valda (lk 244).

- Samasugust arhitektuurilist mitmetasandilisust ja ebakorrapärasust kätkevad endas ka minategelase mälurännakud, mida saadavad unustamised, segiajamised, kahtlused, nägemuspildid, juhuslikkused ja kõrvalepõiked. Arhitektuuriline kontrastsus kandub üle minategelase sisetundes, avaldades ebamugavuse ja rahutuse, aga ka hirmu- ja ahistustundena. Tema liikumisvabadus on vaid näiline. Meenuslike mälukildudena avanev inimese teekond pole kaugeltki sirgjooneline liikumine, vaid rahutu enese- ja maailmaotsing, intiimne rännak vaimus ja unes, teadmatuses ja määramatuses. Teekonna vältel haihtub aja füüsiline kulgemine ja kestvus – tekib ajatus, silmitsiseis puhta eksistentsiga, mis kohutab.

- Barokkile elutunnetusele sarnaselt tajub minategelane selles majas möödumist ja kadumist, mistõttu reaalsus taandub vaid näivuseks, unenäoks, teatraalseks kohtuprotsessiks. Kaleidoskoopiliselt vahelduvad olukorrad, kohtumised, repliigid ja mõttekatkendid muudavad selle maailma barokkilt liikuvaks ja meeleliseks, samas ka kaoseliseks. Olemise seaduspära avastamise asemel satub minategelane juhuslikkuste karusselli, mis võõrandab inimese loomulikust ja tavalisest, sünnitades skeptilist elutunnetust.

*Millised on Surnud mehe maja ruumielemendid ja nende iseärasused? Mis tõendab kujutlust majast kui suletud ruumist? Milliseid aja- ja ruumisuhete teisenemisi või moonandumisi minategelane tajub? Mil viisil maja sisearhitektuur peegeldab inimälu toimimist? Millisena kujutab autor inimälu vahendatut*



**Kohati meenutab "Hingede öö" Edvard Munchi "Karjet", kus inimene seisab silmitsi puhta eksistentsiga, mis kohutab.**

*reaalsust? Selgitage väidet: inimene on oma meelte vang.*

### Sümbolite mets

HÕ peateemasid avavad mitmed kordumotiivid ja sümbolid.

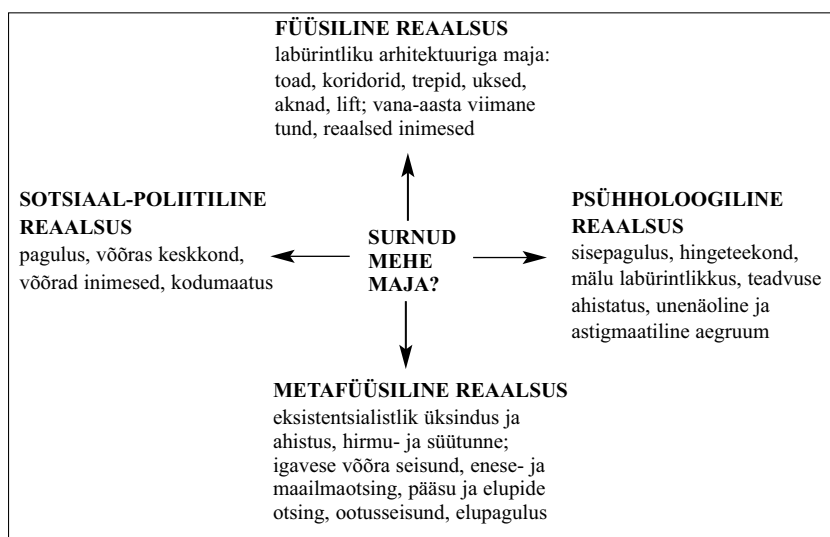
- MAJA tähistab suletud labürintlikku ruumi, mis sümboliseerib minategelase suhet tema enese senise eluga.
- KORIDORID kujutavad minategelase vaimu- ja hingerännakuid, alateadvuse katakombe, milles sügavustest võrsub hirmu- ja süütunne, aga ka lootus jõuda valgusallikani.
- UKSED sümboliseerivad inimese otsinguid juhu või paratamatuse, vabaduse või ettemääratuse, valikute paljususe või ahtuse tingimustes.
- AKNAD tõendavad ruumi suletust,

sest paksud tumedad eesriided justkui müürivad kinni võimaliku väljavaate, pealegi varitseb katete taga läbitungimatu pimedus.

- VALGUS JA PIMEDUS kujundavad irreaalset atmosfääri; valgus on surnud ja kunstlik, justkui oleks maja must kast, milles valgus neeldub ja kaob; pimedus, olles läbitungimatu ja hirmutav, muutub sisemiseks masenduseks, mis tumestab kogu inimolemist.
- SAAR tähistab avarat ja avatud perspektiivi, teetähist, mis hoiab õigel kursil, samas osutab lapsepõlves kogetud igatsuse taastulemisele või püüdele järgneda oma kirele, selleks et avastada selle petlikkust või ebatäiuslikkust; Olle kujutleb Lindude saart, millel asub Surnud mehe mägi.

TÖLGENDESMUDEL	TUNNUSED/MÄRKSÕNAD
modernistlik romaan	<ul style="list-style-type: none"> <li>• lugeja ootuste eiramine</li> <li>• inimese sisemaailma, teadvusseisundite kujutamine</li> <li>• elutunnetuse võõrandumine</li> <li>• aja-, ruumi- ja põhjussuhete rikkumine</li> </ul>
allegooriline romaan	<ul style="list-style-type: none"> <li>• sotsiaal-poliitiline allegooria</li> <li>• filosoofilis-eksistentsiaalne allegooria</li> <li>• kristlik allegooria</li> </ul>
sümbolistlik romaan	<ul style="list-style-type: none"> <li>• sümbolkujud: maja, uks, aken, koridor, korrused, pimedus, valgus, vaikus, muusika, kell, arvud 4, 7 jt</li> </ul>
eksistentsialistlik enesetunnetusromaan	<ul style="list-style-type: none"> <li>• ootusseisund</li> <li>• (valiku)vabaduse piiratus</li> <li>• maailma võõrandatus</li> </ul>
kristlik enesetunnetusromaan	<ul style="list-style-type: none"> <li>• teekond, palverännak</li> <li>• kannatused, süütunne</li> <li>• patt, surm, lunastus, õndsus</li> </ul>
barokilik romaan	<ul style="list-style-type: none"> <li>• erisuguste tasandite koosolu, labürintlikkus</li> <li>• kontrastisuhted: olemus–nähtumus, tegelikkus–unenägu, juhuslikkus–etteääratus</li> <li>• inimese siseteadvuse kujutamine, olemustuum ja tõe otsimine</li> <li>• relatiivne ja astigmaatiline maailmataju, välismaailma näivus</li> <li>• allegoorilisus, retooriliste kujundite rohkus, osutused tugitekstidele (kõrvaljutustused, sentensid, valmid jms)</li> <li>• dialoog lugejaga</li> </ul>

Skeem 1. HÕ tõlgendusmudelid.



Skeem 2. Surnud mehe maja reaalsustasandid.

TUNDED hirmu- ja süütunne üksindus- ja ahistungunne	KUJUTLUSED teadvuse erinevad seisundid, unenäolisus	MÄLESTUSED fragmentaalsus, hägusus, ekslikkus
RUUMITAJU rännak labürintlikus ruumis, ruumilised kontrastid, eri ruumide kokkusulamine	MINATEGELANE	AJATAJU aja peatumatu voolamine, ülejalisus või ajatus
MAAILMATAJU olemisvõõrus	REAALSUSTAJU rännak majas, ootusseisund	ENESETAJU „Milleks ma olen siin õieti? Mis on minu osa selles...”

Skeem 3. HÕ minategelase psühholoogiline portree.

● KELLAD osutavad kadunud ajale, igavikuks tardunud kestvusele, samas ka subjektiivselt või ajaväliselt kogetavale eksistentsile.

● MUUSIKA – kostub oreli- ja flöödihelisid, mis väljendavad „meeleheitlikku rõõmu”, igatsust ja püüdlusi harmoonia ja täiuse järele, kuid viitab ka inimitunnetuse ja käitumise varjatutele tahkudele, alateadvusele.

● ARV „NELI” kordab end mitmetes nelikstruktuurides: tuul puhub neljast ilmakearest korraga, neli varju, neli mustlasneiu jt; sümboliseerib kõikjalolemist, kõikehaaravust, korrastatust, õiglust;

● ARV „SEITSE” – esineb mitmel viisil: seitse aastat pagulust, seitse tunnistaajat, seitse surmapattu, seitse küünalt kirstu kõrval jt; sümboliseerib vaimset täiuslikkust, lõpetatust, õnnistatust.

*Leidke romaanist kordumotiive ja sümboleid. Millisena kujutatakse Surnud mehe majas uksi, aknaid, treppe ja muid avausi? Millist sümbolset tähendust kannab seik, et majas on kellad seisma jäänud? Mille vaste võiks olla Surnud mehe maja?*

## Allegooriline sügavus

HÕ allegooriline narratiiv on nagu pilv, millest igaüks leiab ja vormib kas mõne looma, puu või mis tahes kuju oma enese eeldustele vastavalt – noppides välja need üksikosad, mis on vastuvõetavad, ja jättes muu kõrvale või painutades soovitavas suunas. Ristikivi näitab, et kõikvõimalikud allegooriad on modernses maailmas jätkuvalt mõtlemise ja väljendamise vahendid, mis haaravad nii sümboleid ja metafoore kui ka filosoofilisi ja religioosseid mõtisklusi.

### 1. Sotsiaalpoliitiline allegooria: ajastu ja olusuhete tasand

● Kitsamas plaanis (ja kaanonit järgides) võib HÕd käsitleda pagulasmeelolude väljendusena, võõrsilolekust sündinud kodumaatustundena. Pagulase seisundit võimendavad sümbolised unenäod tühjast elutust kodurannast ja põgenikest, kes on muutunud surnud või kadunud inimeste sümboliks (lk 161–162). Kodumaast lahtikistuse ja võõrsilepaisatuse tunnet võimendavad väljendid „siin maal”, „välismaalane”, „nemad siin”, „võõras keel” jt.

● Laiemas plaanis on maja vaadeldav modernse maailma mudelina, 20. sajandi keskpaiga eluvormide ja olusuhete kriitikana – seega ajastu allegoorilise pildistusena. Romaanis valitsev suhete selgusetus, arusaamatuste kuhjumine, kahtluste ja pettumuste sissetung osutab nüüdisaegse maailma kitsaskohtadele. Inimestevahelistes suhetes vohab kontaktivõimetus ja nuripidistus, üksindus ja võõrandumine, ärevus ja hoolimatus. Mõistuslik ja üheselt seletatav maailm on killustunud fragmentideks, pidevalt muutuvaks, sageli kaosesse ja lagunemisse paisatud sfääriks. Maja sümboliseerib modernse maailma mõtetust ja meeletust, eksistentsi sihitust ja hääbumist. Inimene ise tunnetab selles kosmopoliitses maailmakatlas teravalt kohanemiskrasi, üleminekuseisundeid ning identiteedikriise, suhtub kehtivatesse eluvormidesse võõristavalt, tajub konventsioonide silmikirjalikkust, tõdeb valiku- ja otsustamisõiguse puudumist. Siit omakorda võrsub pessimistlik, paiguti traagikasse kalduv elutunnetus.

*Millist inimest võib nimetada pagulaseks? Millisena ilmneb pagulus Ristikivi luulekogus „Inimese teekond”? Millise inimese võrdkuju on Ahasveerus? Kas maja võiks võrrelda võõra maaga (riigi-ga)? Kuivõrd peegeldab maja 20. sajandi keskpaiga modernse maailma kriisi? Milliseid paralleele võib märgata Surnud mehe maja ja tänapäeva maailma vahel?*

## 2. Filosoofilis-eksistentsiaalne allegooria: sisepagulus kui labürint

● Minategelase pagulust võib määratleda pigem metafüüsilise seisundina – sise- või hingepagulusena, mis avaldub väljapääsuta ummik- ja üksildustundena. Ristikivi „mujale minek” ei piirdu üldise pagulashaiguse, s.o kodumaatus-tundega, vaid isiklikumat laadi eksistentsiaalse tusa ja ängistuse, sisekriisiga. Ekslemine Surnud mehe majas kujuneb rännakuks sisekosmoses, „teekonnaks läbi pimenenud hingekaose” – läbi ahistatud psüühika, mis on täis kaotatud eneseusku, kuhjunud umbusaldust, ärevust, kahtlusi, hirmu- ja süütunnet. Olemine avaldub kui inimteadvuse ja hinge probleem.

● Minategelast ahistab **igavese võõra seisund**, eraldumuse ja juuretuse tunne – olla kutsumata külaline „võõras

majas”, elu ääremaadel eksleja, identiteedita üksiklane. Tema eksistents väljendub eraldatuse ja lahutatuse, võõrasse ja ahistavasse ruumi langemise tundenähtuse. Võõras on ta vähemasti kahes tähenduses – see, keda ei tunta, ja see, kelle olemus on võõras.

● Iseenda üleaaruse ja hüljatuse teadvustamine, ilmaoleku ja loobumise tunnistamine muutub HÖs pikkamööda võimsaks **üksindustundeks**, millest saab eksistentsi norm, reaalse tõsiasja väljendus. Ristikivi vaatleb üksindust kaastundlikul ja sallival pilgul, nähes selles pigem inimese teatud eluetapil ilmnevat loomulikku sisekriisi, mis ei vaja põhjendust, vaid mõistmist. Ristikivilik üksindus paistab mõneti katsumuse ja puhastumisenähtuse, mis juhatab inimese rahulolu ja tasakaalutundenähtuse.

Indiviidi tasandilt avardub romaan filosoofilis-eksistentsiaalseks allegooriaks, mis valgustab **psühholoogilist ja eetilist probleemistikku**. Peamisteks tõusevad siin metafüüsilised küsimused inimeksistentsi mõttest ja tähendusest, selle võimalustest ja tingimustest. Inimelu küsitavused on antud minategelasele läbielamiseks, ka võitlus kahtlustega inimlike püüdluste tulemuslikkuses ja igavese küsitavusega. Üksikindiviidi arusaamatu ekslemine osutub olemise küsitavuste ja määramatuse kujundiks. „Võõrsilolek muutub aga elupaguluse võrdpildiks.”<sup>5</sup>

*Selgitage mõisteid „hingepagulane” ja „elupagulane”. Millisena teadvustab minategelane oma eksistentsiaalselt seisundit? Miks ta tunneb end võõrana? Mida tähendab väide, et minategelase teekond kulgeb läbi pimenenud hingekaose? Kommenteerige Octavio Pazi väidet „Üksindus on inimolemise sügavaim põhi”<sup>6</sup>. Milliseid paralleele võib täheldada Ristikivi seisukohtade ja eksistentsialistliku paradigma vahel? Võrrelge Ristikivi kujutatud minaisikut Sisyphosega. Kuidas avaldub romaanis juhuslikkuse ja paratamatuse vahekord? Kas nõus-tute seisukohaga, et inimene on moraali valdkonnas vaba? Selgitage teoses esineva kujundi „sisenemine lahtisest uksest” ja eksistentsialistide „maailma heidetuse” vahelist analoogiat.*

## 3. Kristlik allegooria: inimese teekond kui palverännak

● HÖ on vaadeldav **teekonna-metafoori**na. See teekond kulgeb ühtaegu nii võõrastest inimestest tulvil tubade labürintis kui ka iseenda mälusoppides. Kujutlust teekonnast iseendas võib mõista kui allegoorilist osutust maailmale, mis on unarusse jäetud. Teekonna eesmärk on anda individuaalsele eksistentsile tajutavus, leida olemisele pidepunkt, otsida selgust ja seletust. Minaisik sooritab justkui **palverännaku**, mille siht on pääsu ja hingerahu otsingud, kuid millega paratamatult kaasnevad eksimised, kimbatused, ummikunne ning vastumine seiklustele. Ühtaegu on siin nähtavad nii profaanne kui ka sakraalne tasand: kohtuvad nii maised ootused kui ka jumala otsingud. Ristikivi lähtub ideest, et inimene täidab palveränduri missiooni – suhestumine kristluse koodidega (patu, lunastuse, õndsusega) on romaanis nähtav. Samas pole HÖ allegoorilises medievistik, vaid selles on tunda moodsa ajastu pinget.

● Ristikivi esitab košmaarse **viimse kohtupäeva taolise visiooni** – äraspidise kohtuistung, mis pakub äratuntavaid allusioone Kafka „Protsessile” ja Camus’ „Võõrale”. Kaitsja on ühtlasi prokurör ja prokurör kaitsja, tunnistajad osutuvad samas ka kaebealusteks, kellel igaühel lasub üks süü seitsmest surmapatust. Selgub, et tunnistajate lood tõrjutusest, ilmajäämisest, loobumisest, rõõmutusest ja muust illustreerivad minategelase teatud olemustahke. Minaisik peab taluma totaalse süüdiolingu koorat: teda süüdistatakse uhkuses, ahnuses, vaimses laiskuses, minnalaskmises, tuimuses, elutüdimuses, kõige olemasoleva tühisuse tunnetamises, isegi roimas ja selles, et ta üldse elab. Armutu nõudlikkusega tuletatakse minaisikule meelde ta kohta ja missiooni selles maailmas. Ta seisab ühtaegu nii maisena ja taevase õigusemõistmise kui ka omaenda südametunnistuse kohtu ees.

*Milliseid kristlikke motiveid romaanis esineb? Millised on pastor Rothi kristlikud vaated? Selgitage teekonna-metafoori tähendust. Mill viisil sarnaneb see teekond reisikirjeldusega? Milles minategelast süüdistatakse? Kuidas portreeriks minategelase südametunnistust? Milliste argumentidega kaitseksite minaisikut, kui oleksite kohtus tema advokaat? Koostage nimekirj seitsmest*

surmapatust, milles võiks süüdistada tänapäeva inimest. Selgitage romaani allegoorilisust. Mõtestage lahti romaani pealkiri.

## Intertekstuaalsed lõimed

HÕ pakub hulgaliselt intertekstuaalseid viiteid kirjanduse, filmi ja muusika valdkonda. Intertekstuaalsus kui tekstidevaheline võrgustik osutab autori tekstimälule ja eeldab seda ka lugejalt. HÕ on vaadeldav intertekstuaalse konstruktiivina, kus teatud märkide (tsitaatide, motode, epigraafide, allusioonide, paroodiate ja muude vihjete) jada kujundab teose tõlgendamisevõimalusi. Mõned osutused tugitekstidele ja võimalikud seosed HÕga:

● Lewis Carrolli „Alice Imedemaal” – HÕ kui fantaasiapõhine romaan, kus autor projitseerib tegelase siseilma nagu mingile võluekraanile, vabastab mõtlemise jäigastunud vormidest, väljutab kujutuse tavapärastest raamidest, muudab võimalikuks muinasjutule omased metamorfoosid ja rakendab absurdset dialoogi;

● Uuno Kailase pihimuslik luule – HÕ kui kristliku taustaga enesetunnetusromaan, kus minaisik kogeb üksindus- ja ahistustunnet, tajub langemist une ja surma meeleväljalda, tegeleb karmi eneseanalüüsi ja väljapääsu otsimisega;

● Herman Hesse „Stepihunt” – HÕ kui metafüüsiline liikumine läbi hingetubade, „teekond läbi pimenenud hingekaose”, milles viibib inimene, „kelle saatus on kõiki inimelu küsitavusi teravdatud kujul omaenda piina ja põrguna läbi elada”<sup>7</sup>;

● Thomas Stearns Elioti religioosne taustaga filosoofilis-metafüüsiline idee luule – HÕ kui eksistentsiaalselt ja religiooselt pingestatud kujutus elurännakust, mida saadavad varjatud mõtted ja sisemised impulsid;

● John Bunyani „Palveränduri teekond” – HÕ kui inimese teekonda kirjeldav allegooriline teos, mis kujutab omalaadset kristlikku palverännakut tegelikkuse ja unenäo dimensioone ühendavas sisekosmoses;

● Dorothy Sayersi krimiromaanid – HÕ kui kriminaalsete sugemetega tekst, kus peategelane eksleb võõrana salapärasel Surnud mehe majas, olles ühtlasi süüalune kummalises kohtuprotsessis

ja detektiiv iseenda eksistentsi mõtte otsimisel;

● Fritz Langi õudusfilm „Dr Mabuse testament” – HÕ kui filmilikkupoetik pakkuv teos, kus jutustaja pilk seirab omalaadse kaameraobjektiivina ruume ja inimesi, tekitades võõritus- ja ahistus- tunnet;

● R. S. Stevensoni „Aarete saar” – HÕ kui seikluslik narratiiv, kus minategelast tabab tunne, nagu läheks ta vastu mingile seiklusele eikellegimaal, mille olemusest pole tal veel mingit aimu, kuid mis ometi vastupandamatult meelitab;

● Theodore Dreiseri „Vampiir” – HÕ kui õudusromaan, kus minaisik kogeb kõikjaldest hirmu- ja surmatunnet, millel justkui puudub reaalne põhjendus ja mis paljuski on kujutluspõhine, isegi raamatulik või filmilik;

● Dante „Jumalik komöödia” – HÕ kui inimese elurännaku ja hingede tsivilisatsiooni sümbolne kujutus, mis näitab inimese kannatusi põrguringides, vaevlemist süütundes ja liikumist astanguliselt tõusvaid Purgatoriumi mäe radu puhastumise suunas<sup>8</sup>;

● Samuel Becketti „Godot'd oodates” – HÕ kui eksistentsialistlik teos, mis kujutab äärmuslikke olukordi, kus inimese valikuvabadus on piiratud või maailm temast võõrandunud;

● C. S. Lewisi allegooriline romaan „The Pilgrim's Regress” – HÕ kui inimese sisekaemuse või enesevaatluse kujutus, mis näitab inimese muutumisteede kristlik-filosoofilise mõtteviisi valguses.

*Leidke romaanist viiteid teistele tekstidele. Milliseid seiklus-, õudus- või krimikirjanduse elemente võib HÕs täheldada? Kuidas avaldub HÕ filmilikkus? Mis roll on romaanis peatükkide motodel?*

HÕ üllatab lugejat tasandite paljususega: reaalsena kujutatud pilt osutub ühtlasi sümbolseks, individuaalne teise üldistuseks, isikuline muutub üldkogemuse väljenduseks. Tajutav on transtsendentsus – läbisammumine müstilistest aegruumidest, väljumine tavapärastest maailmatunnetuse piiridest, üleminek reaalsuse ühelt astmelt teisele, elu tunnetamine unenäona. Nii nagu HÕ minategelane, küsib endalt aeg-ajalt iga inimene: „Milleks ma olen siin öieti? Mis on minu osa selles...?”

.../. Kui küsimused ärgitavad vastuseid leidma, enese ja maailma üle mõtisklema, on Ristikivi teos oma ülesande täitnud.

## Viited

<sup>1</sup> Poolt- ja vastuväiteid HÕ modernistlikkuse küsimuses esitab Tiit Hennoste – vt T. Hennoste, Karl Ristikivi „Hingede öö” kui tekst. – Eurooplaseks saamine. Kõrvalkäija altkulmupilk. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003. Lk 235–250; T. Hennoste, Modernism ja „Hingede öö” 15 aastat hiljem. – Eurooplaseks saamine. Kõrvalkäija altkulmupilk. Lk 281–302.

<sup>2</sup> Ristikivi loomingu ja eksistentsialistliku paradigma kokkupuuteid vaagib Liina Pärlin – vt L. Pärlin, Eksistentsialistliku paradigma avaldusi Karl Ristikivi aja- ja inimesekäsitluses. – Aeg ja kirjandus: artikleid aja kategooria käsitlusest, kasutamisest ja toimimisest tekstides. Studia litteraria estonica. Tartu, 2002. Lk 127–136.

<sup>3</sup> HÕ sümbolikat vaatleb Reet Neithal – vt R. Neithal, Sümbolise eetikani („Hingede öö”). – Karl Ristikivi 75. sünniaastapäevale pühendatud konverentsi materjalid II. Toim P. Lias. Tallinn, Eesti NSV Kirjanike Liit, 1988. Lk 9–30.

<sup>4</sup> K. Ristikivi, Ei juhtunud midagi. Tartu, Ilmamaa, 2000. Lk 5.

<sup>5</sup> E. Nirk, Elupaguluse vaev ja olemise apooriad: „Hingede öö” kui seisukohavõtt ning sõnum. – Keel ja Kirjandus 1985, nr 6. Lk 348.

<sup>6</sup> O. Paz, Üksinduse labürint. Tallinn, Varrak, 2003. Lk 224.

<sup>7</sup> E. Nirk, Teeline ja tähed. Eurooplase Karl Ristikivi elu. Tallinn; Eesti Raamat, 1991. Lk 161.

<sup>8</sup> HÕ seoseid Dante „Jumaliku komöödia” ja rüütlikirjandusega analüüsib Jaan Undusk – vt J. Undusk, Rüütel, humanist, eksistentsialist. Sisseminek „Hingede öösse”. – Karl Ristikivi 75. sünniaastapäevale pühendatud konverentsi materjalid I. Toim P. Lias. Tallinn, Eesti NSV Kirjanike Liit, 1988. Lk 59–104.